

Mes'ûd'un onu giderek artan itibarından endişe ettiği için öldürdüğü de söylenir. Başlangıçta Serbedârîler lehine gelişen savaşı Kert Emîri Muizzüddin Hüseyin kazandı. Mes'ûd mağlubiyetin izlerini silmek için Rüstemdâr ve Mâzenderan bölgelerine başlattığı akın sırasında ani bir hücumla uğrayarak öldürüldü (745/1344). Bu esnada Câm'dan Damgan'a, Habîşan'dan Tûşiz'e geniş bir saha Serbedârîler'in hâkimiyeti altındaydı. Mes'ûd'un ölümünden sonra iktidarı kumandanlardan Muhammed Aytimur ele geçirdi, ancak emirliği fazla uzun sürmedi ve Hasan-ı Cûrî'nin müridlerinden bir derviş grubunun tahrikiyle öldürüldü (Muharrem 747 / Mayıs 1346). Bu olayın ardından Serbedârîler'in başına kimin geçeceği konusunda kararsız bir dönem yaşandı. Perde arkasında duruma hâkim olan Hâce Şemseddin Ali'nin onayı ile önce Kelû (Kelvâ) İsfendiâr, daha sonra Mes'ûd'un kardeşi Şemseddin başa geçirildi, fakat ikisinin de iktidarı uzun sürmedi. Nihayet Hâce Şemseddin Ali hükümdar olmayı kabul etti (16 Şâban 748 / 21 Kasım 1347). Hâce Şemseddin Ali emîrliğinin idarî yapısını güçlendirdi, ekonomik bir reform programı uyguladı. İlk bağımsız Serbedârî sikkesi onun zamanında basıldı (748/1348). Komşu devletlerle antlaşmalar yaptı. Başarılı bir devlet adamı olan Hâce Şemseddin Ali, vergi işlerindeki yolsuzluğu yüzünden cezalandırdığı Haydar b. Kassâb ile Mes'ûd'un eski kumandanlarından Yahyâ Kerrâbî (Kerâvî) tarafından öldürüldü (752/1351).

Serbedârî tahtına oturan Yahyâ çevredeki devletlerle mücadeleye girişti. Ordu su veba salgını yüzünden zayıflayan Togay Timur ile önce istemeyerek bir barış yaptı, ardından onu karargâhında öldürttü (16 Zilkade 754 / 13 Aralık 1353). Togay Timur'un ölümüyle Cengiz Han soyundan gelenlerin bölgedeki saltanatı sona ermiş oldu. Yahyâ, daha sonra Herat melikine karşı oluşan ittifakta Doğu Horasan Moğol hâkimleriyle birlikte yer aldı. Yahyâ'nın çok geçmeden bir akrabası tarafından öldürülmesinin ardından bir kargaşa dönemi yaşandı. Neticede Haydar b. Kassâb ve Hasan Damgânî ön plana çıkıp kendi adaylarını başa geçirdiler. Bunlardan biri Mes'ûd'un oğlu Lutfullah idi. Onun döneminde Esterâbâd'ın eski valisinin oğlu Emîr Vellî, Serbedârî valisini şehirden kovdu, Haydar b. Kassâb tarafından gönderilen kuvvetleri mağlûp etti. 759'da (1358) Esterâbâd'da kendi adına para bastırdı. Hasan Damgânî tarafından gönderilen yardımcı birlikleri de hezimete uğrattı. Daha

sonra Emîr Lutfullah ile Hasan Damgânî arasında bir anlaşmazlık çıktı. Hasan, Lutfullah'ı hapse atıp öldürttü (Receb 762 / Mayıs 1361) sonra kendi adına hüküm sürmeye başladı. Bu dönemde Şeyh Hasan-ı Cûrî'nin müridlerinden Derviş Aziz Meşhed'de isyan etti, müridlerinin desteğiyle Tûs'u da ele geçirdi. Ancak ardından İsfahan'a sürüldü. Öte yandan Sebzevârî bir asilzâde olan Hâce Ali b. Müeyyed bu karışıklıklardan yararlanarak Damgan şehri zaptetti ve Derviş Aziz ile birleşerek Sebzevâr'ı ele geçirdi. Bu arada askerler ayaklanıp Hasan Damgânî'yi öldürdüler (763/1362). Dindar bir Şii olan Hâce Ali, saltanatının sonuna doğru İmâmîyye Şîası'na mensup, Şehîd-i Evvel diye tanınan Muhammed b. Mekki el-Âmilî'yi bölgede İmâmîyye Şîası'nı yaygınlaştırma faaliyetlerine önderlik etmesi için Sebzevâr'a davet etti. Muhammed b. Mekki bu daveti kabul etmedi, fakat Hâce Ali'ye yol göstermek amacıyla İmâmîyye fıkına dair *el-Lûm'atü'd-Dimaşkıyye* adlı bir eser yazıp gönderdi. Hâce Ali daha sonra aralarındaki anlaşmazlık yüzünden müttefiki Derviş Aziz'i öldürttü (764/1363). Derviş Aziz'in halefi Rükneddin, Muzafferîler'den Şâh-ı Şücâ'nın sarayına kaçtı. Ardından onların desteğiyle Sebzevâr'ı ele geçirdi (778/1376-77). Ancak Hâce Ali, Emîr Vellî'nin yardımıyla bu şehri geri aldı (781/1379). Timur 783'te (1381) Serbedârîler'in başşehri Sebzevâr üzerine yürüdüğünde Hâce Ali onun hizmetine girerek iktidarını sürdürmeyi başardı. Hâce Ali'nin 788 (1386) yılında öldürülmesiyle Serbedârî hânedanı sona ermiş oldu. Hâce Ali'nin cesedi Sebzevâr'a nakledilerek burada gömüldü. Serbedârî hâkimiyetindeki topraklar Timur'a hizmet eden birkaç lider arasında bölündü. Hâce Ali'nin bir akrabası olan Sultan Ali, Timur'un ölümü (807/1405) üzerine ayaklanarak hânedanı ihya etme teşebbüsünde bulunduysa da yakalanıp Herat'ta öldürüldü. Serbedârî emirlerinden Yahyâ Kerrâbî, Tûs şehrinde su kanallarını yeniden inşa ettirmiş, Hâce Ali, Sebzevâr'da Mescid-i Câmî'i onartmış, ayrıca büyük bir depo yaptırmıştır. Aynı aileye mensup Emîr Şâhî ise iyi bir şair olarak temayüz etmiştir. Devrin şairlerinden İbn Yemîn-i Tuğrâi, Serbedârîler'in himayesine mazhar olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Battûta, *Seyahatnâme* (trc. A. Sait Aykut), İstanbul 2004, I, 559-560; Devletşâh, *Tezkire* (nşr. Muhammed Abbâsî), Tahran 1337 hş., s. 253-254, 263-264, 309-313, 322, 448, 480-481; Mîrhând, *Rauzatü's-şâfâ*, V, 596-625; Hândmîr, *Habîbü's-siyer* (nşr. M. Debîr-i Siyâki), Tahran 1333

hş., III, 356-366; İkbâl-i Âştîyânî, *Târîh-i Mufaşşal-ı İrân* (nşr. M. Debîr-i Siyâki), Tahran 1346 hş., s. 601-607; Hüseyin Kulî Sütûde, *Târîh-i Âl-i Muzaffer*, Tahran 1346 hş., I, 175, 188, 201, 215; J. M. Smith, *The History of the Sarbadâr Dynasty 1336-1381 A.D.*, Paris 1970; Madjid Parsiani, *Sosyoloji Açısından Horasan Sarbadaran Hareketi* (doktora tezi, 1978), İÜ Ed.Fak.; A. Bausani, "Religion under the Mongols", *CHIr.*, V, 546-547; H. R. Roemer, *Persien auf dem Weg in die Neuzeit: Iranische Geschichte von 1350-1750*, Beirut 1989, s. 33-56; a.m.f., "The Jalayirids, Muzaffarids and Sarbadars", *CHIr.*, VI, 16-39; J. Aubin, "La fin de l'état Sarbadâr du Khorasan", *JA*, CCLXII (1974), s. 95-112; Mehrân Efşârî, "İran Tarihinde Civanmert Topluluklar" (trc. Ertuğrul Ertekin), *Âşinâ*, sy. 21-22, Ankara 2005, s. 47-50; V. F. Büchner, "Serbedârîler", *İA*, X, 509-512; C. P. Melville, "Sarbadarids", *EP* (İng.), IX, 47-49.

ERDOĞAN MERÇİL

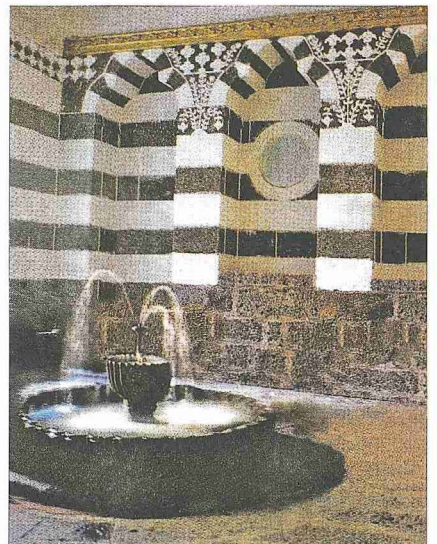
SERDÂB

(سرداب)

Bazı Ortadoğu evlerinin altına yapılan serin oda.

Farsça *serd* (soğuk) ve *âb* (su) kelimelerinden oluşan *serd-âbın* (*serd-âbe*) "soğuk su" anlamındaki bu ismi taşımasından hareketle önceleri içme suyunu soğuk tutma amacıyla tasarlandığı ve yalnız kiler olarak kullanıldığı ileri sürülebilir. Bazı bölgelerde *zîr-zemîn* (yer altı) denilen serdâblar dört beş basamakla inilen, hiç güneş görmeyen, genelde kubbeli ya da tonozlu nisbeten geniş mekânlardır. Kuzey du-

Diyanbakır Cahit Sıtkı Tarancı Evi'ndeki fiskeyli havuzlu serdâb

varına ocak şeklinde bir niş açılmış ve bu niş bir havalandırma bacasıyla dama bağlanmıştır. Buradan yükselen havanın yaptığı sirkülasyon odaya ayrıca serinlik vermektedir. Asıl havalandırma ise birkaç küçük tepe penceresiyle sağlanır ve mekân az da olsa loş bir aydınlığa kavuşturulur. Saray ve konakların da serdâbları bulunmaktaydı. Bağdat yakınlarındaki Sâmerrâ'da IX. yüzyıl başlarına ait el-Cevsaku'l-Hâkânî'nin stukolarla süslü büyük ve küçük serdâbları ile aynı yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen Kasrû'l-Âşik'in tonozlu serdâbları bunlara örnek gösterilebilir. Şiîler, "gâib imam" diye adlandırdıkları on ikinci imam Muhammed Mehdi el-Muntazar'ın (Muhammed b. Hasan el-Askerî) 874 yılında Sâmerrâ Askeriyye Türbesi'ndeki veya yine Sâmerrâ'da babasının evindeki serdâba girip bir daha geri dönmediğini kabul etmektedir.

Diyarbakır evlerinde serdâb ya da soğukluk diye adlandırılan bodrum kat odaları daha özel ve sınırlı mekânlardır. Evin üst kat odalarının altında birkaç basamakla inilen, uzun kenarı kuzeye (avluya) bakan, bu kenarındaki pencerelerinden aydınlanan ve doğrudan avluya açılan loş serdâblarda fiskiyeli havuz vazgeçilmez bir öğedir. Havuzdaki suyun verdiği serinlik ve görsel zenginlik dinlenmeye en uygun ortamı sağlar. Cahit Sıtkı Tarancı ve İskender Paşa konaklarının serdâbları geleneksel Diyarbakır evlerindeki en güzel örnekler arasında yer almaktadır. Evliya Çelebi, Diyarbakır evlerinin fiskiyeli serdâblarından bahseder. Urfa ve Siverek'te "zerzemb" denilen kilerler aynı zamanda serdâb vazifesi görür. Bunların penceresi yoktur; bazıları iki kapılıdır. Eski İstanbul'un ahşap evlerinde yazın dinlenen bodrum katı odaları da serdâb ya da taş oda diye adlandırılmaktaydı.

Serdâb ismi, zamanla kullanım alanı genişletilerek bu mekânın yer altında bulunma özelliğinden dolayı türbelerin altındaki asıl mezar odasına, her çeşit yer altı tesisine, yer altı yollarına, alt geçit ve tünellere de verilmiştir. Aynı şekilde eski Mısır arkeolojisinde "mastaba" adıyla bilinen, mezarların ölü eşyası konulan gizli iç odalarına da serdâb denilmektedir. Öte yandan serdâb isminin taşıdığı "soğuk su" anlamı sebebiyle XVIII. yüzyıldan itibaren İstanbul saraylarında bahçe içinde serinletici su öğeleri, havuz ve selsebilleri olan yazlık köşklere serdâb köşkü ve özellikle buralarda yapılan müzikli toplantılara serdâb âlemleri denilmiştir. Bu âlemlerin kısın yapıldığı, asıl saray binasındaki bir ve-

ya iki tarafında kapısı içeri açılan bir odanın bulunduğu üçgen salonlar da serdâb sofası adıyla anılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 2001, I, 30; Orhan Cezmi Tuncer, "Diyarbakır Evleri", *Diyarbakır: Müze Şehir* (haz. Şevket Beysanoğlu v.dğr.), İstanbul 1999, s. 233-246; Pakalın, III, 178; Cl. Huart, "Serdâb", *IA*, X, 512; Celal Esad Arseven, "Serdab", *SA*, IV, 1782; A. Tarkan Okçuoğlu, "Serdab Köşkü", *DBİst.A*, VI, 530-531; Safiye İrem Dizdar – Neslihan Sönmez, "Osmanlı Sivil Mimarlığında İstanbul'daki Taş Odalar ve Fener Evleri", *MEGARON YTÜ Mim.Fak.e-Dergisi*, 1/2-3 (2006), s. 126-142; http://www.megaron.yildiz.edu.tr/yonetim/dosyalar/MEGARON_010203.pdf.

A. CİHAAT KÜRKÇÜOĞLU

SERDAR

(سردار)

Türk-İslâm devletlerinde genellikle ordu kumandanı anlamında kullanılan unvan.

Farsça *ser* (baş) kelimesinin sonuna -dâr ekinin getirilmesiyle oluşan *ser-dâr* "başı tutan, reis, rehber" demektir. Özellikle Türkler tarafından kullanılan bu unvan Araplar'a da geçmiş ve daha ziyade "askerî kumandan" anlamını kazanmıştır. Kelimeye bazan *serdâriyye* ve *serdârlık* biçiminde Kuzey Afrika'da, özellikle Mısır ve Sudan'da rastlanır. XIX. yüzyılda bu iki ülkenin İngiliz kumandanına "sirdar" denilmiştir. İran'da kelime *serdâr-ı zafer*, *serdâr-ı ceng* şeklinde daha çok şeref unvanı olarak geçer. Hindistan'da Halaçlar'da da görülen serdar kelimesi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kurulan küçük devletlerin başında bulunanlara unvan olmuş (Bayur, III, 125); İngiliz idaresi döneminde Hint ordusunda "kumandan" mânasında kullanılmıştır. Nitekim "serdâr-log" bir askerî birliğin Hintli zâbitini ifade ederdi. Daha sonra kelime, Kuzey Hindistan'da Avrupalılar'ın özel hizmetkârlarının başında bulunanların unvanı olmuştur. Serdar, "serdâr-bahâdur" şeklinde Hindistan'daki İngiliz subayları için ihdas edilmiş bir liyakat nişanının birinci rütbesini taşıyan kişiler için şeref unvanı olarak da görülür. Kelime unvan olarak Orta Asya, İran, Anadolu ve Ortadoğu'da kurulan Türk devletlerinde de kullanılmıştır. Büyük Selçuklular'da, Anadolu Selçuklular'ında ve İlhanlılar'da serdar karışılığında daha ziyade sipehsâlâr, serleşker, subaşı ve serasker kavramları yer almıştır.

Osmanlı döneminde serdar unvanı yaygın biçimde geçer ve daha çok taşrada bir eyalete veya sancağa tayin edilen vezir,

beylerbeyi ve sancak beyleri için kullanıldı. Bu arada donanmanın başı olan kapudan paşalara da bu unvanın verildiği olurdu. Lutfi Paşa sancak beyi ve beylerbeyilere serdarlık verilmesini pek tasvip etmez ve sadrazamın serdan gözetmesi gerektiğini belirtir (*Âsafnâme*, s. 25, 31). Âli Mustafa Efendi padişahların serdar yerine seferlere bizzat kendilerinin gitmesi gerektiğini söyler (*Mevâidü'n-nefâis*, s. 324, 347). Elleri serdarlık beratı verilerek görevleri resmîleşen serdarlar bulundukları yerlerde azil, nasb, dirlik tevcihi gibi görevler dışında merkezden gelen emirler doğrultusunda sefer hazırlıkları yaparlardı. XVIII. yüzyıla kadar çok geniş yetkileri olan serdarların, yanlarındaki tuğralı boş ahkâm kâğıtları yetmediği durumlarda tuğra çekme yetkileri bile vardı. Nitekim XVII. yüzyıl ortalarında Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa taşra vezirlerinden bu yetkiyi kaldırıncı Erzurum Valisi Nasuhpaşazâde Hüseyin'in şiddetli tepkisine ve isyanına sebep olmuştu (Kâtib Çelebi, vr. 251^a). Serdarların maiyetinde bir miktar yenicî, cebeci, topçu ve süvari askeriyle malf işleri yürüten bir defterdar veya ona vekâleten bir hazine kâtibi bulunur, maiyetindeki tezkireci bir nevi reisülküttâblık görevini ifa ederdi. Sefer sırasında divan toplayıp da va dinleme hakkı da bulunan vezir serda-

Piyâle Paşa'ya verilen serdarlık beratı (BA, MD, nr. 5, s. 484, hk. 1310)

